

Stanisław Żurowski

Katalog systematyczny Biblioteki Głównej UAM w Poznaniu

Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
Biblioteka 6/61, 50-62

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Ż u r o w s k i

KATALOG SYSTEMATYCZNY BIBLIOTEKI GŁÓWNEJ UAM W POZNANIU

Katalog systematyczny Biblioteki Głównej UAM w Poznaniu powstał w 1902 r. Jego schemat został opracowany w latach 1899-1902¹. Wzorowany był on na schemacie katalogu systematycznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Halle (system Hartwiga) nie stanowił jednak jego kopii². Fakt uwzględnienia od początku istnienia Biblioteki planu stworzenia katalogu systematycznego podnoszono wówczas jako jej prerogatywę w porównaniu z niektórymi dużymi bibliotekami niemieckimi, które takiego katalogu nie posiadały tylko dlatego, że nie pomyślano o tym przy ich zakładaniu. Schemat Hartwiga uchodził w swoim czasie za nowoczesne osiągnięcie bibliotekarskie.

Katalog systematyczny Biblioteki Głównej UAM ma w tej chwili już kilkudziesięcioletnią historię. Obejmował on początkowo całokształt zbiorów Biblioteki. Z chwilą uzyskania przez nią większej liczby wartościowych zbiorów specjalnych, co miało miejsce po ostatniej wojnie, poczęto stopniowo wydzielać z niego kartki z ich opisami. I tak karty starych druków nie są włączane do katalogu systema-

tycznego od września 1951 r. Jak dotąd Oddział Starych Druków nie dysponuje własnym katalogiem rzeczowym, chociaż odczuwa jego brak. Zostanie on sporządzony po skatalogowaniu dotąd nieopracowanych starych druków. Do chwili obecnej skupiono uwagę na opracowaniu nie ujętych jeszcze katalogowo zbiorów i publikowaniu częściowych wykazów zbiorów skatalogowanych³. Nie włącza się do katalogu systematycznego Biblioteki również opisów muzykaliów, choć posiadane przez Bibliotekę piśmiennictwo muzyczne jest w nim ujęte⁴. Przy sporządzaniu kart katalogowych zbiorów kartograficznych uwzględnia się przejściowo zarówno obydwie katalogi główne Biblioteki: alfabetyczny i systematyczny jak i krzyżowy katalog rzeczowo-alfabetyczny znajdujący się od 1959 r. w Pracowni Kartograficznej. Stan ten trwać będzie do chwili ujęcia w tym ostatnim katalogu opisów jednostek kartograficznych, wcielonych do głównego katalogu systematycznego Biblioteki przed rokiem 1959⁵.

Własne katalogi posiadają: Referat rękopisów, Referat ikonograficzny oraz Sekcja dokumentów życia społecznego⁶.

Mimo wydzielania kart zbiorów specjalnych katalog systematyczny Biblioteki odzwierciedla obecnie około miliona woluminów dzieł zwartych i wydawnictw ciągłych (w tym nieduży procent dzieł z mikrofilmowanych) i nie ma pod tym względem wielu podobnych katalogów w kraju.

Twórcy katalogu systematycznego Biblioteki zakładali rzeczowe ustawianie książek w magazynie bibliotecznym.

Dzieła z każdej dyscypliny wiedzy umieszczano tam w z góry na to przeznaczonym miejscu. Lokowano je tam w kolejności ich napływu, dzieląc jednak według formatów. Duże formaty ustawiano na niższych półkach, średnie na środkowych, małe na wyższych półkach regałów. Dzięki temu na żadnej z półek magazynu nie było nieprzerwanego, wzrastającego cyfrowo ciągu sygnatur. Ich szereg był poprzerywany lukami spowodowanymi grupowaniem identycznych formatów na odpowiednich półkach.

Ten charakterystyczny dla Biblioteki tego czasu sygnaturowy "numerus saltans" był zdeterminowany jeszcze innymi czynnikami. W Bibliotece symbol katalogu systematycznego był równocześnie sygnaturą biblioteczną. W schemacie katalogu systematycznego Biblioteki oznaczono główne dyscypliny wiedzy dużymi literami alfabetu łacińskiego. Stanowiły one równocześnie pierwsze człony złożonej sygnatury rzeczowej opracowywanych zbiorów.

Drugim jej elementem była mała litera alfabetu łacińskiego, oznaczająca poddział schematu. Konkretnie miejsce woluminu na półce magazynowej określały cyfry arabskie. Były one trzecią częścią składową ówczesnej sygnatury bibliotecznej.

Przykładowo: książka z zakresu gramatyki porównawczej otrzymywała sygnaturę: N = Językoznawstwo (dział główny), a = gramatyka porównawcza (poddział), 2031 = miejsce na półce przeznaczonej na książki z zakresu gramatyki porównawczej po książce z sygnaturą Na 2030 lub z sygnaturą

"niższą", np. Na 2029, o ile książka z sygnaturą Na 2030 ze względu na odmienny format znalazła się na innej półce magazynowej. Dopełniał sygnatury format książki, ułatwiający magazynierowi szybkie odszukanie dzieła. Pełną sygnaturą przytoczonej przykładowo książki przedstawiała się więc: Na 2031⁷.

Każdy poddział w schemacie katalogu systematycznego Biblioteki miał zarezerwowaną dla siebie z góry grupę sygnatur cyfrowych (ostatni człon sygnatury rzeczowej) od 1-9999. W razie potrzeby można było nadto posługiwać się ułamkami dziesiętnymi od 01 do 99⁷. I tak np. dalsze egzemplarze przytoczonej wyżej przykładowo książki mogły otrzymać sygnatury: Na 2031,01⁸, Na 2031,02⁸ itd. W praktyce wykorzystywano niejednokrotnie tę możliwość broniąc się przed zbyt szybkim wyczerpaniem rezerwy sygnaturowej danego poddziału.

Stojące do dyspozycji grupy sygnaturowe od 1 - 9999 były w różnych poddziałach w różny sposób dzielone. Ilustrują to poniższe przykłady:

Na 1-200	Językoznawstwo. Dzieła ogólne
Na 201-1000	" Historia i metodologia
Na 1001-1100	" Czasopisma i dzieła zbiorowe
Na 1601-2000	" Dzieła zbiorowe poszczególnych autorów
Na 2001-6000	" Gramatyka porównawcza
Na 6001-8000	" Fonetyka
Na 8001-9000	" Pismo

Na 10 000-13 000	Językoznawstwo. Morfologia
Na 13 000-14 500	" Składnia
Na 14 501-15 000	" Słowotwórstwo
N I 1-1000	" Języki amerykańskie Bibliografia. Metodologia
N I 1001-4000	" Języki Ameryki Północnej
Nn 1-1000	" Języki europejskie izolowane
Nn 1001-2000	" Język baskijski
Nn 3001-4000	" " etruski

Przy rozdziale grup sygnaturowych pozostawiano celowo rezerwy przeznaczone na ewentualną rozbudowę schematu. W przytoczonym przykładzie istnieje tego rodzaju rezerwa m.in. między Na 9000 a Na 10 000 i wynosi tysiąc sygnatur. Rozdział sygnatur z uwzględnieniem rezerw miał za zadanie zapobieżenie konieczności przesygnowywania książek w przyszłości⁸. Rezerwy sygnaturowe były drugim czynnikiem kształtującym "numerus saltans" w ówczesnym magazynie bibliotecznym. Ponadto grupa sygnaturowa od 1-9999 powtarzała się od nowa w każdym poddziale schematu.

W Bibliotece między magazynem a katalogiem systematycznym istniała ścisła więź. Bibliotekarz opracowujący rzeczowo zbiory musiał orientować się na bieżąco, które sygnatury w każdym z poddziałów schematu są już zajęte, a które wolne. Wspomniana więź była tym silniejsza, że dla

gromadzonych przed 1918 r. zbiorów nie sporządzono księgi inwentarzowej. W związku z tym katalog systematyczny odgrywał równocześnie rolę katalogu topograficznego. Skontrum przeprowadzano w oparciu o katalog systematyczny. Stąd nie można było dowolnie zmieniać, z okazji np. melioracji katalogu systematycznego, porządku jego kart bez dokonywania równoczesnych przesunięć odpowiednich partii księgozbioru w magazynie bibliotecznym (lub też po roku 1919 ich przekatalogowania na sygnaturę numerus currens).

Rzeczowe ustawianie zbiorów w magazynie miało wiele stron ujemnych. Było nieekonomiczne z punktu widzenia gospodarki przestrzenią magazynową, zmuszało bowiem do pozostawiania licznych rezerw na wpływy do poszczególnych działów, przy czym trudno było z góry ściśle przewidzieć ich nasilenie. W razie wyczerpania się rezerw wyłaniała się alternatywa rozbicia zwartego dotąd zespołu książkowego przez umieszczenie dalszych nabytków w zupełnie innym miejscu lub też podjęcie akcji przesuwania księgozbioru.

Książki z tzw. sygnaturą rzeczową utrudniały, jeżeli wręcz nie uniemożliwiały w okresie po 1919 r., tj. w czasie postępującego starzenia się katalogu, przeprowadzanie jego gruntownych melioracji. W ten sposób powstały poważne melioracyjne zaległości. Mimo ówczesnej rozbudowy schematu katalogu jak również mimo podjęcia szeregu prac melioracyjnych w sprawozdaniach Biblioteki milczy się o problemie dzieł z sygnaturą rzeczową. Upoważnia to do wy-

snucia wniosku, potwierdzonego stanem kart w szufladkach katalogu systematycznego, że ówczesne melioracje nie obejmowały całości zbiorów poszczególnych poddziałów i były melioracjami cząstkowymi, ograniczającymi się w zasadzie do nabytków po roku 1919 z tzw. sygnaturą numerus currens.

Przeprowadzone w pierwszym dziesięcioleciu po wyzwoleniu melioracje katalogu systematycznego zreferował w 1929 roku S. Wierczyński: "Stworzono nowe działy oraz rozszerzono szereg działów i poddziałów, które okazały się niewystarczające. I tak przerobiono: cały system historii polskiej (Fp - s) stworzono poddział: ludoznawstwo słowiańskie (F c) poddziały dla państw powstałych po I wojnie światowej (Czechosłowacji) utworzono nowy system dla języków słowiańskich i bałtyckich. W całym szeregu innych działów przeprowadzono odpowiednie zmiany, wprowadzając nowe działy, przegrupowując dawne"⁹.

O melioracjach wspominają również sprawozdania roczne Biblioteki. W roku sprawozdawczym 1929/30 podano: "Pomniejsze melioracje uskuteczniiono w działach F - G (Historia powszechna) P - Q (Języki współczesne) oraz Y (Technologia); daleko idące zmiany zaczęto przeprowadzać w dziale nauk przyrodniczych, aby system katalogu dostosować do obecnego stanu tych umiejętności. Zreorganizowano też zupełnie dział Z (pisma dla młodzieży)"¹⁰.

W roku sprawozdawczym 1930/31 ukończono zespołowe opracowanie schematu dla prawa polskiego oraz przeprowadzono melioracje w działach bibliografii, etnografii, polonistyki, slawistyki i pism dla młodzieży"¹¹.

W roku 1932/33 odnotowano częściowe melioracje w działach wojskowości, technologii oraz "zupełnie ostateczne" ukończenie ich w działach ogólnych, życiorysach i sztuce¹².

W r. 1935/36 podano: "Katalog systematyczny wymaga przeprowadzania ciągłych zmian. Przewiduje się więc w różnych działach melioracje. Podjęto meliorację "Podróży". Opracowano więc nowy schemat, znacznie rozszerzony treściowo pt. Krajoznawstwo, podróże, turystyka oraz przystąpiono do realizowania go. Praca polega zasadniczo na zebraniu odpowiedniego materiału, rozrzuconego po różnych działach katalogu systematycznego, dalej na przesystematyzowaniu go i należytym rozmieszczeniu w ramach zreorganizowanego działu. Prace te są w toku. Melioracje w innych działach przeprowadzi się w miarę możliwości w innych latach, na razie bowiem, wobec zbyt wielkiego napływu spraw bieżących, prac tych przeprowadzić nie można"¹³.

Sprawozdanie z roku 1937/38 wspomina o dużych melioracjach przeprowadzonych w dziale Pedagogiki¹⁴.

Rozbudowa katalogu systematycznego po pierwszej wojnie światowej była spowodowana częściowo tendencyjnym opracowaniem jego schematu przez Niemców. Zagadnienia niemieckie zostały bowiem w nim rozbudowane nieproporcjonalnie do innych dyscyplin wiedzy. Słowianoznawstwo i problematyka polska zostały potraktowane wręcz po macoszemu.

W dwudziestoleciu międzywojennym dokonano również zmiany w zakresie znakowania. Mimo przejścia w magazynie już od 1919 r. na sygnaturę numerus currens i zarzucenia tym samym działowego ustawiania zbiorów na modłę niemieck-

ką, dopiero od 1929 r. zerwano przy systematyzowaniu z tradycyjnym znakowaniem. Sprawozdanie roczne z roku 1928/29 wspomina o tym w następujący sposób: "Od lipca 1929 r. zaprowadzono zmianę metodyczną w sposobie sygnowania dzieł w katalogu działowym. Wprowadzona zmiana polega na tym, że zniesiono indywidualną sygnaturę dla poszczególnych książek, złożoną z litery działu, poddziału i cyfry arabskiej, wprowadzono zaś skrót, wyrażający się literą działu, poddziału i cyfry rzymskiej, oznaczającej kolejność poddziałów (np. zamiast Aa 1050 pisze się obecnie Aa I itp.). Zmiana ta przyczyni się w znacznej mierze do ułatwienia i uproszczenia pracy nad katalogiem systematycznym"¹⁵.

Stary sposób znakowania utrzymano przejściowo dla dzieł przeznaczonych do księgozbiorów podręcznych, ponieważ ustawiano je wówczas według sygnatury rzeczowej.

Zastosowanie przy sygnowaniu cyfr rzymskich eliminowało wyznaczanie przez systematyzującego miejsca książki na półce (praktycznie rzecz biorąc cyfry arabskie w sygnaturze przestały spełniać funkcję tego wskaźnika od 1919 roku). Cyfry rzymskie stały się po dużych i małych literach alfabetu łacińskiego oznaczeniem trzeciego stopnia podziału w katalogu systematycznym. W okresie późniejszym stosowano nadto cyfry arabskie w charakterze oznacznika czwartego stopnia tego podziału, tak, że w chwili obecnej symbol katalogu systematycznego składa się z dużych i małych liter alfabetu łacińskiego, cyfr rzymskich i arabskich.

Sprawozdanie roczne z 1936/37 r. informuje jeszcze o problemie indeksu przedmiotowego do katalogu systematycznego: "W r. 1933/34 wysunięto dezyderat opracowania indeksu przedmiotowego do katalogu systematycznego, istniejącego z czasów zaborczych jedynie do niektórych działów naukowych"¹⁶.

Dezyderat ten realizuje się po dzień dzisiejszy, ponieważ istniejący indeks stale się aktualizuje i melioruje w związku z melioracjami katalogu systematycznego.

W 1959 r. podjęto decyzję o inwentaryzacji księgozbioru z sygnaturą rzeczową i akcja ta trwa do dnia dzisiejszego. W jej wyniku została już umożliwiona gruntowna melioracja działów A - H. Sposób jej przeprowadzania przedstawił J.Gaca¹⁷. Jej wytyczne można w skrócie scharakteryzować następująco: uwspółcześnienie schematów poszczególnych działów przy uwzględnieniu zmian terytorialnych zaszyłych po ostatniej wojnie oraz ujednoczenie kolejności poddziałów formalnych w poszczególnych działach. Wobec zaległości melioracyjnych (związanych z sygnaturą rzeczową prawie 300 000 wol.) zagadnienie melioracji katalogu systematycznego Biblioteki urosło do roli niemal pierwszoplanowego zadania Oddziału Katalogowania Rzeczowego Zbiorów Biblioteki Głównej UAM.

P r z y p i s y

¹ Die Begründung der Kaiser Wilhelm Bibliothek in Posen in den Jahren 1898-1902. Poznań 1904, s.17, 19.

² Otto Hartwig: Schema des Realkatalogs der Königl. Universitätsbibliothek zu Halle a. S. Beihefte zum Zentralblatt für Bibliothekswesen H.3. Leipzig 1888, ss.452.

Schemat Hartwiga był, jak to stwierdza L.Buzas: Der systematische Katalog der Universitätsbibliothek München. Bd. 1-IV München 1957 jedynym z systemów bibliotek niemieckich owego czasu szczegółowo rozpracowanym i opublikowanym drukiem. Ta ostatnia okoliczność ułatwiała wzorowanie się na nim.

Omówienie, charakterystykę i ocenę schematu Hartwiga z dzisiejszego punktu widzenia zawiera praca B.Świderskiego: Przegląd nowszych klasyfikacji bibliotecznych. Bibliotekarstwo naukowe. Warszawa 1956, s.218.

Schemat katalogu systematycznego Biblioteki odbiegał nie tylko od schematu Hartwiga w zakresie liczby i kolejności działów głównych, lecz również niejednokrotnie pod względem swej struktury wewnętrznej. Na tego rodzaju różnicę wskazywał m.in. B.Wenzel: Die Abteilung Bücherkunde im Realkatalog der Kaiser-Wilhelm-Bibliothek. Posen 1905, ss.23. Nadb. z Festschrift zur Begrüssung der sechsten Versammlung Deutscher Bibliothekare in Posen am 14 Juni 1905.

Ówczesne zasady tworzenia schematu katalogu systematycznego sprecyzował R.Focke w artykule: *Grundlegung zu einer Theorie des systematischen Katalogs. Beiträge zur Kenntnis des Schrift -, Buch - und Bibliothekswesens V* (Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten H.13). Leipzig 1900, s.66-76.

³ Henryk Kowalewicz: Oddział Starych Druków Biblioteki Głównej UAM. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im.A.Mickiewicza nr 38. Biblioteka, z.2. Poznań 1962, s.167-171.*

Z opublikowanych katalogów zasobów Oddziału należy wymienić: Zofia Kawecka: *Materiały do katalogu inkunabułów Biblioteki Głównej UAM. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im.A.Mickiewicza. Biblioteka, z.1. Poznań 1960, s.87-143;* Józef Cybertowicz, Henryk Kowalewicz: *Katalog druków polskich XVI wieku Biblioteki Głównej Uniwersytetu im.A.Mickiewicza w Poznaniu. Poznań 1963, ss.IX, 246.*

⁴ Kornel Michałowski: *Zbiory muzyczne Biblioteki Głównej UAM w Poznaniu. Zeszyty Naukowe UAM nr 45, Biblioteka, z.3. Poznań 1963, s.83-101.*

⁵ Urszula Puckalanka: *Zbiory kartograficzne Biblioteki Głównej UAM w Poznaniu. Zeszyty Naukowe UAM nr 38. Biblioteka, z.2. Poznań 1962, s.172-179.*

⁶ Por.: *Informator o zbiorach rękopiśmiennych bibliotek poznańskich. Wrocław 1960, s.29-34;* Bożenna Szulc-Golska: *Oddział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Głównej UAM.*

Bibliotekarz XXVII, 1960, nr 11-12, s.355; Stefania Lisakowska: Biblioteka Główna UAM Referat ikonograficzny. Zeszyty Naukowe UAM nr 45. Biblioteka nr 3. Poznań 1963, s.103-114.

⁷ Die Begründung ... , s.19.